Knud Knudsen – kjempende profet

Av Dag Gundersen

1 Innledning

Knud Knudsens livslange aktivitet foregikk på en rekke områder: Han ville modernisere latinskolen – og klarte det – ved å erstatte *mensa rotunda*-grammatikken fra Kiellands *Gift* med morsmålsgrammatikk og mer samtidsaktuelle emner.[1] Han var språkkonsulent ved Det Norske Theater i Kristiania fra 1852 til det gikk konkurs i 1862. Han kjempet mot den overdrevne bruken av fremmedord og samlet til siste slutt på nye avløsningsord som han førte inn i det interfolierte eksemplaret av sitt hovedverk, som D. A. Seip kaller det, *Unorsk og norsk, eller fremmedords avløsning* (1881). Han skrev sin store grammatikk, *Haandbog i dansk-norsk Sproglære* (1856). Noen vil antakelig sette den foran *Unorsk og norsk* som Knudsens hovedverk. Hans siste bok utkom i 1894, og hans siste avisartikkel kom på trykk etter at han var død.

Sett fra vår samtid er det likevel Knudsens rettskrivningsarbeid som er det mest sentrale.

Hensikten med denne artikkelen er særlig å trekke en linje gjennom denne virksomheten og fram til vår tid og se om den prosessen han startet, er fullført, ennå pågår eller har stanset opp, og hva den eventuelt har ført til.

Egil Børre Johnsens store Knudsen-biografi *Unorsk og norsk* (2006) er den viktigste av andre kilder enn Knudsens egne skrifter – som den selvsagt også bygger på – til innsikt i hans liv og virke. Didrik Arup Seip skrev Knudsens biografi i det eldre *Norsk biografisk leksikon*.

1. En stor takk til professor Arne Torp, som leste og grundig kommenterte artikkelen i et tidligere stadium. Han er likevel uten ansvar for det som står i den nå. Takk også til førstesekretær Gudmund Harildstad for hjelp med utlån av Knud Knudsens skrifter og for arkivsøk (begge ved Universitetet i Oslo, Institutt for lingvistiske og nordiske studier). Artikkeltittelen er lånt fra den engelsk-australske krimforfatteren Arthur W. Upfields bok *The battling prophet* fra 1956.

Ivar Aasens beskrivelse av den mest lærenemme del av allmueungdommen som "de enkelte gode Hoveder, som vare nemme nok til at lære alt, hvad man kunde ønske" (Aasen 1965: X) passer godt på ham selv og Knud Knudsen. Slike hoder ble lagt merke til; både Knudsen og Aasen fant hjelpere i det høyere sjikt av stands- og klassesamfunnet, der det ikke var uvanlig å yte særlig begavede unge gutter av allmuen en viss godgjørenhet med henblikk på en boklig utdanning. I særklasse for Knudsens del sto Jacob Aall, som i 1831–36 (til Knudsen hadde råd til å si dem fra seg) betenkte ham med 3 spesidaler i måneden, til sammen 216 – "han hadde aldri klart seg uten", sier Johnsen (op.cit.: 89). Knudsen tok lektoreksamen i 1840, og ble samme høst ansatt som adjunkt ved Drammens latinskole, der han var i seks år. I 1846 kom han til Kristiania Katedralskole som adjunkt og fra 1852 overlærer, til han sluttet i skolen i 1880. Store deler av livet var språkarbeidet altså en fritidssyssel. Bare i de siste femten år kunne han vie seg til det på full tid. Etter et langt og nøkternt liv kunne han etterlate seg et anselig pengebeløp, ca. 26 000 kroner (i dag lik nesten 1,8 mill. ifølge Statistisk sentralbyrås (SSBs) konsumprisindeks), som i samsvar med hans testamente kunne brukes til å etablere Bymålslaget i 1902 og *Maal og Minne* i 1909, og til utgivelser og annet arbeid med bymålene.

I beskrivelser av våre to store språkreformatorers livsløp og livsgjerning har ofte motbakkene blitt framhevet. I *Kortfattet redegjørelse for det dansknorske målstræv* (1887: 6f.) har Knudsen selv levert et bidrag:

> en skulde jo vænte, at folk gjærne opgav det gamle og vanstelte, mot å få noget nyt og bedre igjen. Men nej! Utak, spot og annen forfølgelse er [sic] jo bl.a. målbøternes visse løn, og det des vissere, des mer påtrængende nødig hans gjærning ær. Det, folk engang har fåt hamret in i sig, i hjem eller skole, det hålder de på, om du nok så meget påviser dets usanhet, tungførhet eller andre skrøpeligheter. Alene det gamle, tilvante ær dem godt og kjært. Alt annet ær av det onde, intil videre i alle fal.

Bildet trenger nyansering. I likhet med Aasen ble Knudsen møtt med oppmerksomhet og interesse – positiv og negativ, men ikke oversett – like fra han viste seg på den litterære arena, og livet igjennom. I rettskrivningsarbeidet vant han raskt tilslutning, bl.a. hos mange lærere, og fikk i 1862 med Kirke- og undervisningsdepartementets godkjenning innført en reform med konsekvenser både for samtid og ettertid. Det målet han satte seg, å føre norsk skriftspråk bort fra dansk ved å bøte på det, opp-

levde han ikke å nå, men prosessen henimot det var godt i gang mens han ennå levde.

2 For norskhet og ortofoni

Da den laudable latiner Knud Knudsen midt på 1840-tallet begynte sin livslange kampanje mot latinsk og gresk språkpugg i skolen og sitt arbeid som reformator av skriftspråket i Norge, var dette skriftspråket dansk. I 1833 hadde Wergeland satt opp en del punkter til forbedring av språket og avsluttet med å ville "optage Ord fra Almuesproget" når de hadde de fortrinn han stilte opp. I 1802 utgav Laurents Hallager sin *Norsk Ordsamling* for bl.a. å avhjelpe mangler og erstatte tyske lånord i det danske ordforrådet og gjøre språket mer gjensidig forståelig for dansker og nordmenn. Fra 1841 og utover hadde Asbjørnsen og Moe begynt å utgi sine folkeeventyr, med P. A. Munch som språklig rådgiver, og med dem åpnet veien for å ta folkemålsord inn i skriftspråket. Men ikke mange hadde tatt de første skritt på den.

I Henrik Ibsens debutdrama *Catilina* (1850) forekommer ikke et eneste ord som ikke også fins i dansk. Den eneste større danske ordbok med et fullt alfabet, Christian Molbechs *Dansk Ordbog* (1833, 2. utg. 1859), var også den største for dansk-norsk og riksmål i hundre år inntil *Norsk riksmålsordbok* begynte å komme ut tidlig på 1930-tallet (ferdig i 1957). Molbechs ordbok inneholdt enkelte særnorske ord, som *Rype,* "*Luur*, en. (norsk.) et langt Blæsehorn, som især Hyrderne bruge", med eksempel fra Oehlenschläger, og "*Sæter,* en, pl. -e, et Norsk Ord: Fjældgræsning, Sommergræsning". Jeg har holdt det for sannsynlig at den unge Ibsen må ha hatt tilgang til Molbech.

Knudsen legger sine tanker om normeringen av skriftspråket og forholdet til talespråket fram i flere omganger, først i en artikkel i Studentersamfundets tidsskrift *Nor* i 1845 (heftet datert 1844, Hoel 1996:68), "Om Lydene, Lydtegnene og Retskrivningen i det norske Sprog". Den inneholder en ofte sitert setning som vel kan kalles en programerklæring:

> Lad Nordmanden faae Lov til *at tale Norsk* og ikke Dansk eller Svensk, men lad ham ogsaa faae Lov til at skrive som han selv taler og ikke som de andre (T. Knudsen 1923: 84).

Om dette sier Trygve Knudsen (1923: 84) at Knud Knudsen "er den første i Norge som befrir sig fra tvangen av det skrevne sprog i uttalen". Artikkelen slutter med det Egil Børre Johnsen (op.cit.: 106) kaller "en ørliten snert":

> De her udtalte Meninger vil rimeligvis tildeels finde Modstand, forsaavidt man ikke endog ganske ignorerer dem; men Modstand, kun den fører til større Klarhed, vil naturligvis ikke være mig uvelkommen.

Knudsen innfører ortofonien som prinsipp allerede her. Det store navn i ortofonien var dansken Rasmus Rask. Men den iherdige ortofonisten Mauritz Hansen (1837: IV) finner spor av den hos mange før Rask; han starter med Peder Syv i 1663. I Ibsens *Sancthansnatten* (1852) sier student Poulsen: "Jeg gjorde Alt for at vække mit nationale Jeg tillive, jeg gik med Tollekniv og begyndte at skrive orthofonisk." En må tro at det dannede publikum Ibsen skrev for, hadde hørt om ortofoni og forsto koplingen til det nasjonale.

Noe av det Knudsen kan tenke seg, kom aldri lenger enn til den hypotetiske "fræmtidsnorsken":

> Hvorfor nu ikke *lægge, lakt,* ... hvorfor ikke *Gaard, Jærde, Gaas, Jæs, Skam, beskjæmme*; hvorfor ikke reent bortkaste overflødige bokstaver: *Jøre, jort, Jærning; spørre, spurte, spurt, Spørgsmaal*» (må være feil for "Spørsmaal"; sitert etter Hoel s. 70, skjermversjon s. 58).

Likeså ønsket han seg *æ* etter uttalen i ord med *e*, f.eks. *ær*.

Neste runde fra Knud Knudsen kommer i 1850 med "Om Norskhed i vor Tale og Skrift", i *Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur*. Her gjør han klart hva som bør ligge til grunn for ortografien: Ikke bokspråket, som ikke gir noen korrekt gjengivelse verken av norsk eller dansk. Ikke det etymologiserende prinsippet som Aasen og P. A. Munch ville følge; han så ingen "skjødesløshet" i en utvikling bort fra gamle normalformer:

> I Sproget er der jo et Slags Liv, – der er Forandring, Bevægelse. Noget svinder bort, og Andet kommer i Stedet; en ældre Brug viger for en Nyere (1850: 270).

Ortografien skal nærme seg uttalen, "det levende Sprog, Talesproget". Ikke dialektuttalen, som varierer fra strøk til strøk hos en befolkning som lever atskilt, slik at ulikheter ikke kan utjevnes. (Ved utgangen av 1845 var folketallet 1 328 471, av dem bodde 1 122 133 i "spredtbygde strøk" (SSB)). Det kan de derimot hos "den dannede Klasse". Det er dens talemål som skal legges til grunn. "Den dannede Klasse derimod hører ikke hjemme i noget enkelt Landskab, men flytter og blandes …" Den er også mer tallrik enn brukerne av noen enkelt dialekt:

> og hvad mere er, den er i Besiddelse af den største Dannelse og aandelige Magt, saa det ikke er rimeligt, at den skulde ville bøje sig for Almuen og lære sig eller sine Børn at tale som de, hvilke den ellers leder og aandeligen behersker.

Dette er ikke av de hyppigste Knudsen-sitater, men hører med i bildet av ham. Det kunne ikke vært skrevet i en nøytral tone og i en slik sammenheng av noen annen enn en med Knudsens egen bakgrunn, og viser dessuten at han, som i senere skrifter, er villig til å balansere det ønskelige mot det som for tiden er mulig, et prinsipp som i den offisielle språknormeringen særlig hører hjemme i andre halvdel av 1900-tallet.

3 Reformen i 1862

I 1860 skrev Knudsen den henvendelsen til Kirke- og undervisningsdepartementet som førte til rettskrivningsendringene i 1862, "Andragende til Kirkedepartementet om Tilladelse til i visse opgivne Tilfælde at maatte følge den nyere Retskrivning i Skolen", trykt i 1860 som *Ogsaa et Forslag til Lettelse af Arbejdet i vore Skoler*. "Ogsaa" knytter skriftet til de tidligere artiklene. Det er grunn til å gå litt detaljert inn på denne reformen; det var den første etter dansketiden, og den hadde viktige og varige konsekvenser.

Knudsen peker på at det har oppstått en ortografisk oppløsningstilstand og splittelse ved at de skrivende er delt i en ortofonisk og en etymologisk "Hovedklasse". Den ortofoniske representerer i virkeligheten et eldre og riktigere stadium, før skriftspråket "overgroedes med orthografisk Ukrud. Hertil kan regnes først især en uhyre Mængde stumme h'er", men også en del dobbeltskrevne konsonanter, dobbelt-

skrevet vokal og stumme d-er og e-er. "Orthofonisterne søge altsaa kun at fornye det ældste Skriftsprogs nu tabte Overensstemmelse mellem Skriften og Udtalen." Grunntanken i den nye rettskrivningen er at "hver Lyd skal have ét Tegn (Bogstav), og hvert Tegn kun betyde én Lyd".

I hver leir er det mange som henholdsvis har tatt opp noe av det nye og beholdt noe av det gamle. Men det minste som må til for å regnes som ortofonist, er å forkaste vokalfordoblingen og det stumme e. Så kommer Knudsens andre hovednummer og det han med Ibsens hjelp i *Kjærlighedens Komedie* (1862) vel er blitt mest kjent for: å skifte ut *b, d, g* med *p, t, k* i samsvar med talemålet både i samtid og fortid, dvs. etter lang vokal, og med norsk skriftspråk før dansketiden. Men han nøyer seg med å peke på at prosessen er i gang.

Framlegget for departementet var i fem punkter; de var foreslått som valgfrie, og det var som det de fire første, men ikke det femte, ble godkjent: 1) avskaffelse av stumt *e* (dvs. det "understøttende", ennå kjent fra familienavn som Moe og Lie), 2) avskaffelse av fordobling av *e, i* og *u* til å betegne stavelsens lengde (*aa* var fram til 1917 opptatt til å betegne å-lyden), 3) avskaffelse av *c, ch og q* som tegn for *k*, 4) avskaffelse av *ph* som tegn for *f*, 5) godkjenning av *j* for *i* i tvelyd (diftonger). Til godkjenningen hørte at departementets rundskriv fra 8.8.1838 til lærde skoler og middelskoler med forbud mot den nye rettskrivningen ble trukket tilbake. Det var sendt ut fordi sju artianere i 1837 hadde brukt ortofon rettskrivning i artiumsstilen, noe som ikke ble godkjent. De måtte skrive ny stil og vise at de behersket den vanlige. Ikke uten bitterhet sier Knudsen at uten rundskrivet og departementets ensidige støtte til den gamle ville en fri konkurranse gitt den nye en mye videre utbredelse. Nå ble den iallfall godkjent, og mottatt uten noen sterk motstand på landsbasis.

Som eksempler på en mer vidtgående ortofoni nevner Knudsen en del ting ut over de fem punktene; flere av dem dukker opp igjen i 1869: *å* (eller *á*) for *aa*; *s* for *z, ps* og til dels *x*, for *ti* og for *c*; *t* for *th*, ikke-etymologiske *d*-er som i *Svend* og *e*-er som i *troede*, *e* for *æ* og *o* for *aa* i samsvar med gammelnorsk skrivemåte, avskaffelse av stor forbokstav enten i substantiverte adjektiver eller både der og i substantivene. Avskaffelsen av to diftonger i skrift ved å endre *ei* og *øi* til *ej* og *øj* begrunner han ikke, men hadde for lengst tatt den i bruk selv. Arne Torp foreslår (i merknad, jf. også Torp 2005) at Knudsens valg kunne være både ortofonisk og skandinavistisk motivert: Rasmus Rask brukte skrivemåten, og den var i bruk i svensk.

At Knudsen ikke bare er "riksmålets fader og bokmålets farfar", som Einar Lundeby (1995) kaller ham, men også valgfrihetens far, er verdt å merke seg; valgfrihet er han ellers skeptisk til unntatt som overgangsordning og ikke kodifisert i ordlister; hvis et valgfritt ordpar som gjengir henholdsvis dansk og norsk uttale, kommer inn i ordlistene, "vil [det] få nutidens unorske talebruk slått fast for alle følgende tider" (1894: 7). Den som særlig knyttes til oppkomsten av valgfrihet, er Moltke Moe på 1890-tallet, da han bl.a. var konsulent på Nordahl Rolfsens leseverk. Rolfsen og Moe skrev hvert sitt forord til bind 1 (1892; i faksimile med forord fra Gyldendal 1974). Moe begrunner sine valg med "hensynet til barnets praktiske standpunkt i det øieblik, det skal give sig ifærd med læsebogen", og at det er brukt dobbeltformer, "saaledes at det afgjørende ved valget som regel har været stiltonen". Blant eksemplene er *rope/raabe, las/læs, dere/jer*, og i bøyningsverket *heste/hester, huse/hus*. Dette var selvsagt altfor vanskelig å håndtere for elever flest; det hjalp ikke om det i vekslingen mellom *sa* og *sagde* står "(men selvfølgelig aldrig i det samme stykke)".

Det lå et problem igjen etter reformen. Knudsen nevner det ikke. Men det gjør Ibsen, i brev til sin forlegger Hegel 25.11.1865:

> At jeg selv anser min Retskrivning for den rigtigste, er naturligt. Det er den, som brugtes i vort gamle Fællessprog, og jo mere man i Danmark og Norge fortfarer med at forkaste de dobbelte *Vokaler*, som betægnede Stavelsernes *Længde*, desto mere nødvendig syntes det mig da at blive at betegne disses *Korthed* ved dobbelte *Konsonanter*.

Han var ikke begeistret for det, men når det først måtte til, gjorde han det grundig. I flere tiår fra *Kjærlighedens komedie* skrev Ibsen dobbeltkonsonant i utlyd etter kort vokal, former som *opp*, offisiell form først i 1938, *till* og *tomm, komm* osv., som gjengir uttalen, men ennå hører framtiden til, og som gikk lenger enn hva Knudsen tok opp i sin egen rettskrivning.

Spørsmålet om dobbeltkonsonant etter kort vokal ble tatt opp på 1890-tallet og kom inn i 1907-reformen så langt det gjaldt å unngå tvetydighet og feillesning. I 1917 ble det påbudt "overalt i utlyd efter kort vokal", som det står (*Den nye rettskrivning* s. 13) før unntakene som vanlig kommer: *bøn(n), glas(s), grøn(n)* ofl., og gammel skrivemåte der uttalen er vaklende, som i bl.a. *bed, brøk, fag, kar, nes.*

4 Det nordiske rettskrivningsmøtet 1869

Neste runde i rettskrivningsutviklingen var ikke initiert av Knudsen, men han deltok i den: Det nordiske rettskrivningsmøtet i Stockholm 1869. Det gjorde også Ibsen. Jakob Løkke var sekretær og skrev det norske referatet. I møtets anbefalinger gjentas Knudsens fire godkjente punkter fra 1862, og det femte, som ble anbefalt, i likhet med flere av dem Knudsen hadde nevnt i skriftet fra 1860, men ikke foreslått. Anbefalingene for norsk-dansk kan sammenfattes slik:

1 Latinske bokstaver istedenfor "munkeskrift" (gotiske)
2 Liten forbokstav i substantiv og substantivisk brukte ord
3 Fjerning av dobbeltskrevet vokal for å betegne lengde. I stedet nevnes muligheten for å bruke aksenttegn (*én vís mand*) for lang vokal, og etterfølgende dobbeltkonsonant for kort (i noen tilfeller svarer en konsonantgruppe som *-dt, -ld* til uttale med dobbeltkonsonant)
4 Fjerning av understøttende *e*
5 *å*-lyden gjengis med *å*, ikke *aa*
6 Bare *g* og *k* foran "bløte" vokaler, dvs. uten *-i-* eller *-j-*, f.eks. *gøre* (obligatorisk i dansk fra 1885), ikke *gjøre*
7 *q* og *x* går ut av rettskrivningen
8 Stum d foran s går ut der den ikke hører til roten, f.eks. *pladske→ plaske, Sødskende→ søsken*
9 Dobbeltskrevet konsonant foran *r* i bøyning av ord kan sløyfes, f.eks. *tapre* for *tappre*
10 *ei* og *øi* skrives *ej* og *øj* (fortsatt uttalt, men ikke lenger skrevet som diftong, mot Løkkes ønske)
11 Faste flerords uttrykk bør mest mulig skrives atskilt (f.eks. *i al fald, i dag, til bunds*), likevel unntatt konjunksjoner som *forat* og interjeksjoner som *javist*
12 Bindestrek for tydelighets skyld (nå kalt "pedagogisk bindestrek") anbefales i svært lange ord og der det fremmer entydighet, f.eks. "*vandrende*" (dvs. vannrenne)
13 En viss tillemping (nå kalt "norvagisering") til hjemlige rettskrivningsmønstre for fremmedord

Et vanskelig punkt var om en skulle skrive *e* etter etymologien eller *æ* etter uttalen. Løkkes drøfting (beretningen s. 32–42) går i favør av å legge uttalen til grunn, dvs. *æ*.

Knudsen hadde grunn til å se på møtet som en suksess og anbefalingene som en seier.

5 "Hustavlen" og gjennomføringen av den

I *Hvem skal vinne?* legger Knudsen (1886: 100–39) fram "Det dansknorske målstrævs krav på ændringer i 'Skriftsprogets' nedarvede form". Han gjentar det i forkortet form året etter (*Kortfattet redegjørelse*). Det er i 12 punkter, omtalt som "Hustavlen" (opprinnelig et tillegg til Luthers katekisme og siden brukt om mange slags samlinger av leveregler og livsvisdom). Også tre punkter til drøftes. (I gjengivelsen i forkortet form etter 1887-versjonen tar jeg hensyn til Torp og Vikør 1993: 197f.)

1 harde konsonanter (*p, t, k,* "den vigtigste av disse 12 ombøter (Reformer)")
2 sløyfing av uhistorisk stum *d* etter *l* og *n* (*falle, finne* for *falde, finde*)
3 sløyfing av stum *d* og *t* foran *s* (*besk* for *bedsk*, *Pels* for *Pelts*)
4 sløyfing av *j* foran *e, i, y, æ, ø*, men ikke i uttalen (*Ged, gild, Kys*, uttalt Je't, jil(d), Kjys ("kj må hær forstås som én bokstav [sic, ikke "lyd"], ikke som k+j")
5 sløyfing av stum e i fortid av kortverb (*nå – nådde – nåd'*, ikke *nåede, nået* (apostrofen markerer uttalen "nådd")
6 *føde – fødde – fød* (som i *bladde – blad'*), ikke *fødte – født*
7 noen eldre *g*-er kommer inn i skriften igjen (*Gagn, Hage, Mage, Krage, Torg, Korg*); noen nyere går ut (bl.a. i *Sal, Val, valfri, Dølsmål, Spørsmål*)
8 avkorting av ord i medhold av talen: *Far, Mor* for *Fader, Moder*, men særlig kortform av verb, f.eks. *ta – tar – tok – tat* (for *tage – tager – tog – taget*), og tilsvarende *bli, dra, gi* ofl. At vaklingen mellom kort og lengre form av verbene og bøyningen av dem var et problem, er Ibsen et godt eksempel på; han plages med det gjennom det meste av samtidsdramatikken
9 fornorsking av en rekke enkeltord (her går han over til å skrive tilrådde substantiver med liten forbokstav; det gjorde han ikke året før): *bjørk, dryg* (ikke *drøj*), *førre* (ikke *forrige*), *gjømme, gløm me, gråte, kal(d), mjøl, mjølk, maur* (ikke *Myre*), *snø, såpe* (ikke *Sæbe*), *tistel* (ikke *Tidsel*), *træskel* (ikke *Tærskel*), *timmer* (ikke *Tømmer*), *rist* (ikke *Vrist*, på foten)
10 ubestemt flertall av substantiver (stor forbokstav er på plass igjen): *-r* i felleskjønn (*Hester*), ikke *-e* i intetkjønn (*Hus*)
11 *t*-en i bestemt form intetkjønn bør ikke tas med i uttalen: *Huse', Fjælle'*. Året før tar han også med *t*-en i partisipper som *sprunge(t), funne(t)*. Her ville han helst tatt den ut i skrift også, men da han prøvde det som teaterkonsulent, protesterte den "språkkomiteen" han selv hadde fått oppnevnt, særlig professor Monrad, og dens råd fulgte han
12 fjerning av tyske affikser som *an-, be-, bi-, er-, for-, ge-* og *-agtig, -bar, -inde* og flere.

Punktene 3 og 4 hadde også vært oppe på språkmøtet i 1869.

Så langt, mener Knudsen, er de dansknorske og de norsknorske (dvs. landsmålstilhengerne) i grunnen enige. Men på tre punkter går de siste lenger:

13 innføring av diftongene, "tvilydene", *au, ej, øj: laus, Bejn, rejn, Stejn* osv.
14 *a* i bøyningsendinger: Gut*a*r, kort*a*re, elsk*a*r osv.
15 tre grammatiske kjønn, med hunkjønn som egen kategori: *ein mann, ei kone, eit barn*

Akkurat som den dannede uttalen alt har beveget seg i retning av noen av de norske formene, som *Bjørk, naken, Sjø* osv., kan det gå slik med de tre punktene også, bare en gir tål og ikke vil ha alt på en gang. "Ti dærmed får vi bare en del hugvarme tullinger og 'Idealister' med os, men den store flerhed [...] blir liggende efter". Den kan tåle, om ikke straks like, innholdet av de andre punktene, men ennå ikke de tre siste.

Vi skal se på hvordan det har gått med de 15 punktene. Det er mange detaljer i stoffet, og mange flere er å finne i de offisielle presentasjonene. De viser til sammen offisiell rettskrivning for riksmål og bokmål som et stadig skiftende lappeteppe.

1 Fra 1866 utkom Jonathan Aars' *Retskrivningsregler til Skolebrug,* og 1885-utgaven ble autorisert av Kirke- og undervisningsdepartementet. Her sto det harde konsonanter i noen særnorske ord uten motsvarighet i dansk, som *rype, stup, sæter*. Flere slike ord ble valgfrie i 1893, og i den store reformen i 1907 var hovedregelen at *p, t, k* skulle skrives etter uttalen. Men den gamle skrivemåten med *b, d, g* ble beholdt der det fremdeles svarte til "den landsgyldige uttale", og gjort valgfri der den vaklet, f.eks. *bok/bog, vite*, men *viden* og *videnskap/videnskab*. I 1917 ble utviklingen ført videre; mange av de valgfrie *b-d-g*-formene fra 1907 gikk ut; *p, t, k* kom inn som ny valgfri form i en del ord; *b, d, g* ble beholdt i samsvar med uttalen og imot etymologien, bl.a. i ord der de står fremdeles, f.eks. *beger, bedre, dybde, kjødelig*. Bruddet i konsonantisme mellom grunnord og avledning som 1907-reformen hadde åpnet for i par som *dyp/dybde*, ble dermed opprettholdt og utvidet. Dette ble ført videre i 1938-reformen i en del valgfrie former, noen svært vidtgående og iallfall ikke i samsvar med gjengs uttale, bl.a. *drapelig, å knuke, skjøtehund*. Disse ble gjort om igjen i neste runde, Ny læreboknormal 1959. Senere har det bare skjedd enkelte tilpasninger i behandlingen av plosivene. De som omfattes av "liberaliseringsvedtaket" i 1981, er nevnt under 7; den siste bokmåls-

reformen, i 2005, gjeninnførte og jamstilte noen eldre former som også var riksmålsformer, som *adferd, adkomst*, eller hevet skrivemåtens status, som at *antagelig* gikk over fra sideform til jamstilt hovedform. Hvis en sammenlikner eldre riksmålsordlister med den gjeldende, finner en liknende tilfeller i riksmålsnormeringen: valgfri eldre/nyere (felles med bokmål), eldre skiftet ut med nyere: *embede,* nå også *embete*; *foreløbig,* nå bare *foreløpig*.

2 De første endringene fra *ld* til *ll og fra* nd *til nn* kom i 1917. Også nå ble uttalen lagt til grunn. Den ble ansett som vaklende i ord som endte på *-else*; her ble det derfor valgfritt å skrive *villelse/vildelse, forbannelse/forbandelse* osv. I 1938 forsvant valgfriheten i disse ordene, og nye kom til, som *sunn, snill*.

3 Stum *d* og *t* ble fjernet i mange ord i 1907, og i 1917 fulgte *best*, og som sideform til *hatsk* kom *hask* (tatt ut igjen i 1938).

4 Her bommet Knudsen; fra 1907 av er tvert om *j* innført i mange slike ord.

5 Gjennomført i 1907.

6 Gjennomført i 1907 for betydningen 'oppfø', likedan i 1917; i 1938 jamstilt med *fødte* uten betydningsskille.

7 *g* kom inn for *v* trinnvis fra 1907 til 1959. Resultatet så da slik ut: *krage, torg; korg/kurv*; *mage/[mave]*. Fra 1981: *krage/krave, mage/mave* sammen med de valgfrie riksmålsformene *drage, middelmådig, leg, lyve*; *(messe)hagel* blir eneform (*-hakel* går ut); fra 2005: fremdeles *fly(ge)*, men *flyver, flyv(n)ing* blir valgfrie former.

Spurte, spurt uten *g* ble valgfritt i 1907 og obligatorisk i 1917. Former som *selle – solte –solt* og *valte – valt* (av *velge*) har vært forsøkt, med ulik status, men slo aldri an og forsvant i 1981.

8 En del av verbene av typen *bli(ve), dra(ge)* fikk valgfri kortform i 1907; *bli, gi* ble eneformer i 1917. Fremdeles fins *gli(de)*, og enkelte opplagte kandidater til obligatorisk kortform, som *blø* og *dra*, beholdt langformen lenger enn de andre av hensyn til tilnærmingen til nynorsk. Samnorsklinjen kom dermed på tverke for å gjennomføre Knudsens plan på dette punktet.

9 Langt de fleste av de ordene og formene han nevner, ca. 80 i 1886 og ca. 30 gjentatt i 1887, er i dag å finne i offisiell rettskrivning (begge målformer), i den formen som senere rettskrivningsendringer i en del tilfeller har ført til, f.eks. *stubb* og ikke *stub* for *stump* (ifølge Knudsen betyr *stump* surbrød, ovnsbrød, i dag *stomp* i bokmål, valgfritt i nynorsk), og ikke med *æ* etter uttalen, slik Knudsen ville. Blant de få han ikke traff med, var "fure" for *furu* og "timmer" for *tømmer; rist* er eneform i nynorsk, *vrist* i bokmål. Men begrepet og termen "fornorsking" har fått et helt annet innhold etter Knudsens tid. (Knudsen bruker ikke ordet, og i *Unorsk og norsk* vil han avløse "fremmedordet" *fornorske* med "norske på".)

10 Gjennomført i 1907.
11 Sløyfing av *-t* i uttalen har ikke fått utslag i rettskrivningen.
12 Her har utviklingen gått tvert imot Knudsens ønske. Selv i nynorsk har de affiksene han vil fjerne, blitt tatt opp der det anses nødvendig, og i praktisk bruk hos nynorskskrivere mer enn det. I 2000 offentliggjorde Språkrådet en liste på 374 bokmålsord som nå, ev. med tilpasset skrivemåte, kunne tas inn i nynorske ordlister. Dessuten er "ordforrådets norskhet" i dag et spørsmål om avgrensning mot engelsk, ikke tysk. Det betyr også en avgrensning mot engelske ord av latinsk og gresk opphav. Et tyskættet ord kan da virke som en fornorskning, f.eks. *livvakt*, tysk *Leibwache*, for *bodyguard*, eller et engelsk ord på latinsk grunnlag kan bli foretrukket for et germansk fordi det latinske har et mer forutsigbart skriftmønster, f.eks. *motreaksjon* for *backlash*, begge i Språkrådets elektroniske fornorskingsliste "På godt norsk".

Av Knudsens tre punkter uten mulighet i samtiden, men med håp for framtiden, hører *a*-ene i punkt 14 fremdeles bare hjemme i nynorsk, med unntak av *-a* i *elska* og andre *a*-verb, som kom inn i 1917 som sideform i fortid. Den er på frammarsj i talt bokmål, men mindre brukt skriftlig. Det samme gjelder en *-a* Knudsen ikke nevner, valgfri bestemt form flertall i substantiver av intetkjønn (fra 1938).

Diftongformene i punkt 13 er alle å finne i moderne bokmål, oftest som valgfrie former, av og til med begrenset bruksområde, f.eks. *(edel)stein/-sten* og *(øye(n))stein/-sten*, men bare *(grå)stein*.

"Kvindekjønnets Frigjørelse el. Emancipation", som Knudsen kaller hunkjønnsordene (det var bare tale om substantiver), ble gjennomført fra 1917 for "særnorske ord for hjemlige dyr og planter, hjemlige naturforhold, landsens liv og stell". I mange andre ord ble hunkjønnsbøyning tillatt sideform, men i abstrakte ord som var hunkjønnsord i landsmål, ble det frarådd å bruke *-a*-formen i bestemt form. Som prinsipp vakte ikke hunkjønnsbøyningen stor motstand; motstanden dreide seg om mengden av slike ord i 1938-rettskrivningen, og at *-a*-bøyningen av mange av dem ble gjort obligatorisk. Ved at reformen i 2005 fjernet læreboknormalen i bokmål, er alle offisielle former jamstilte, blant dem tidligere sideformer der *-a* var hovedform. Også i offisielt bokmål kan man ta med seg *konen, barnene* og *bikkjen* og følge *løypen* til *hytten*. Og om man bruker *a*-formen i hunkjønn, kan man likevel bruke *en* som ubestemt artikkel.

6 Ordforrådets norskhet

"Ordforrådets norskhet ær målstrævets hovedsak", fastslår Knudsen i *Kortfattet redegjørelse* (1887: 6). Til norskheten hørte norsk skrivemåte og Knudsens punkt 12 ovenfor. I *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning* (1881, 993 s.) er det ordforrådet han vil fornorske. Enhver omtale av denne boka må begynne med hvor imponerende det er å tenke ut og gjennomføre et så enormt prosjekt. For mange kunne den alene vært et livsverk. Den fikk etter hvert ganske stor utbredelse (den hørte til min farfars lille boksamling som lærer på en øy i Nordland på den tiden) og er den letteste å finne antikvarisk av alle Knudsens skrifter. Den er greit redigert, med det mulige unntaket at han bruker *å* inne i artiklene, men *aa* (som vanlig var i oppslagsbøker) i oppslagsordene.

Unorsk og norsk er Norges største synonymordbok. Som i synonymordbøker står alle de avløsere som redaktøren kan tenke seg. Brukerne slår opp det ordet de ikke vil ha, her: iallfall ikke i den formen, og avgjør så om noe av det de finner, er mer brukbart. Slik sier Knudsen at den skal brukes. Dermed har han avskåret seg fra å peke ut én avløser og av alle krefter misjonere for den og kanskje få den spredt. Selv sier Knudsen at hvis tittelen skulle vært ett ord, måtte det blitt fremmedordbok, men fremmedordbøker forklarer fremmedordene, mens hans hensikt er å erstatte dem. I et forord nevner han hvilke kilder han har gjort bruk av, blant norske Aasens ordbok i første og andre utgave. I artiklene oppgir han kilde, bl.a. tallrike hjemmelsmenn. Fravær av kilde betyr ikke at den er han selv, men at ordet er utbredt. Han ønsker å bruke bare ord som alt er kjent; nydannelser er unntak, kanskje de kan sette leseren på sporet etter noe bedre. I et etterord anslår han nylagede ord til å utgjøre 2–3 prosent av innholdet. Blant de få ordene han selv regnes som opphavsmann for, er *almenskole* og *bakstrev(er).* Vanligvis tas *ordskifte* med; men det står i Molbechs danske ordbok fra 1833. *Riksmål* blir også nevnt, men der er det flere om budet. A. O. Vinje brukte det i *Ferdaminni* i 1861 (avsnittet "Storthingsmannen paa Møre", Vinje 1884: 255), og til utbredelsen av ordet bidro det mer at redaktør Haakon Løchen overtok det fra dansk, der lingvisten Otto Jespersen hadde brukt det om "det dannede sprog hos dem, paa hvis udtale man ikke kan høre, fra hvad egn de stammer" (Gundersen og Evensberget 2006).

Det er alminnelig enighet om at *Unorsk og norsk,* ut fra hensikten, var en fiasko. Foruten at tradisjon og vaner gjør motstand, var den ikke til-

strekkelig målrettet. Fremmedord kommer inn og fester seg fordi de fyller det som mange nok brukere oppfatter som et savn i ordforrådet. En heldig avløser må oppfylle mange krav: Den må oppfattes som seriøst ment. Den bør ikke stikke seg ut som altfor påfallende eller merkverdig, alene eller i en gjennomsnittlig kontekst (hvis den ikke er ment for et miljø der slikt slår an). Blant det som gjør et fremmedord fremmed, er at formen ikke røper betydningen; avløseren bør ha et forståelig ordbilde. Ord som "næming" (*Discipel*) er mer ugjennomsiktige enn mange av Knudsens halvt norske "fremmedord". Den må ha samme ekstensjon som fremmedordet, betydningen må ikke være trangere eller videre. Hos Knudsen er den ofte videre. Ett ord skal helst erstatte ett ord; avløseren må ikke være for lang. "Låne ut mot forskudsrente" (*diskontere*) nytter ikke. I terminologi og gruppespråk er det egne krav som allmennspråklige ord ikke nødvendigvis oppfyller. Og endelig, for å ha en sjanse bør avløseren være det som Knudsen nettopp ikke vil den skal være: uten konkurrenter.

På 1990-tallet drev Norsk språkråd et prosjekt for å tilpasse eller erstatte importord. En skjelnet mellom å beholde importordet, men norvagisere det, dvs. tilpasse formen til norsk ortografi og bøyning. Dette har aner helt fra 1862, da *Orthographie* ble *Ortografi*, og norsk skrivemåte av fremmedord var et tema i rettskrivningsarbeidet gjennom hele 1900-tallet. Denne delen av arbeidet hadde en rimelig grad av suksess, skjønt med motstand dels fra dem som mente at fremmede ord bør ha fremmed skrivemåte for ikke å snike seg til en uberettiget hjemstavnsrett, og dels fra dem som fant en del forslag altfor uvante og utrerte, f.eks. *gaid*, *polisj* og *sørvis*, valgfrie former fra 1996.

Langt vanskeligere enn norvagisering er fornorsking, dvs. å erstatte fremmedord som ikke lar seg norvagisere, med norske ord. Her er langt mindre oppnådd. Språkrådet driver en fortløpende forsøksvis norvagisering og fornorsking på nettstedet "På godt norsk". Det meste en kan oppnå, er at den norske avløseren brukes side om side med importordet, f.eks. *myndiggjøring/empowerment*, *e-post/e-mail*. En sikker lærdom er at fornorsking tar lang tid.

7 Grammatikken

Knud Knudsens navn som grammatiker er særlig knyttet til hans *Haandbog i dansk-norsk Sproglære*, et 487 siders verk fra 1856. Året etter

ga han ut en liten og praktisk *Lærebog i dansk-norsk Sproglære*, ytterligere forkortet i 2. utg. 1863 for å imøtekomme læreres klage over at de har vært "ulejliget" med store norske grammatikker uten tilsvarende utbytte. Slike restriksjoner fins ikke i *Haandbog*, som primært er en grammatikk over samtidsspråket, skjønt med hyppig støtte i eldre forhold.

Som vist av Finn-Erik Vinje i forordet fikk den en blandet mottakelse. Ivar Aasen kalte den "forfærdelig", mens derimot P.A. Munch hadde tenkt å skrive en meget rosende melding av den. I *Salmonsens Konversationsleksikon* (1915) kaller Hjalmar Falk den "et udførligt, men dilettantisk Arbejde". Det har sikkert overrasket negativt at den ikke følger den vanlige inndelingen av historiske grammatikker med bøyningslære før syntaks, men gjør omvendt og går rett på syntaksen. Den er også full av digresjoner og tilføyelser. Som Arne Garborg sier i *Den burtkomne faderen* (kap. 1), kan man oppleve at "Den som leitar finn, men ikkje det han leitar etter". Finne gjør man iallfall. *Haandbog* er full av interessante observasjoner og drøftinger av grammatiske emner, noe som gjør det prisverdig at den er gitt ut på ny. I denne artikkelen om rettskrivning og fornorsking har ikke en grammatisk gjennomgang noen plass, unntatt ett punkt: Fornorskede ord står jo i en sammenheng. Var Knudsen like aktiv i å fremme en fornorsket syntaks? Det fins flere lovende overskrifter, særlig i tilleggene og også i andre skrifter. Men de handler mest om rettskrivning, ordvalg og uttale. I det hele tatt gjør Knudsen som i *Unorsk og norsk*, han viser hva som fins, uten å gi råd. Likevel har han i tillegg IX, i et avsnitt "Hvori Sprogforbedringen skulde bestaa", et punkt III der han spør hva det hjelper med innenlandsk språkforråd "naar Ordføjningen, Vendingerne, Ordenes Betydning og *den hele Talebrug* ikke er norsk, men smager af Dansk, Tydsk, Fransk, Engelsk, Latin, Græsk, Hebraisk". Videre sier han at en tekst med bare norske ord kan være uforståelig, mens en tekst med innslag av fremmedord kan være ganske lett forståelig. Det må jo ha med syntaks å gjøre og smaker av fugl, men ender ikke i en appell.

I framstillinger av tidsrommet kan en få inntrykk av at vi hadde to, og ikke flere, store grammatikere: Aasen og Knudsen. Men med mindre blest rundt seg enn disse satt en tredje og skrev: Jakob Løkke. I sin grammatikk i forskjellige reviderte opplag, og særlig i formlæren fra 1855, har han mange gode og nye observasjoner og en systematisk og klar framstilling. Det blir gjerne nevnt som noe nytt ved Knudsens og Aasens grammatikk at de var både historiske og synkrone; men også Løkke, om

i mindre omfang, trekker inn "Folkesproget". Løkke var Ibsens yndlingsgrammatiker. I et brev til Mikael Birkeland 5.10.1866 sier han: "Takk Løkke gjentagende for hans Brev og bed ham om ved første Leilighed at huske Grammatiken."

Av store grammatikker etter Knudsens tid fins først *Norsk riksmålsgrammatikk* (1921) av Knudsens elev August Western og med liknende opplegg som i *Haandbog*, inklusive eksempler fra litteratur og dette i mye større omfang enn hos Knudsen. Deretter er det knapt noe sammenliknbart i så stor bredde før *Norsk referansegrammatikk* (1223 sider), av Jan Terje Faarlund, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo, kommer i 1997. Det er en vitenskapelig anlagt grammatikk over moderne norsk skriftspråk i begge målformer. Blant annet innfører den en ny ordklasseinndeling.

8 En saga blott?

Å rokke ved det bestående i et omfang som Knud Knudsen gjorde med norsk skriftspråk ved sine framlegg på 1860- og 80-tallet, var en revolusjon. At den møtte sterk motstand, var naturlig. Det folk har fått hamret inn i seg, holder de på, som han selv sier. Etter Knudsens tid har motstanden blusset opp igjen omkring enkeltspørsmål i normeringsarbeidet. I 1900 gikk "Den konservative Presseforening" ved V. A. Aubert hardt ut mot fjerningen av stor forbokstav i substantiver. Hele 1917-rettskrivningen fikk sitt pass påskrevet av bl.a. Hamsun. I 1931 gikk "Sprogets venner" i pamfletten "Vort riksmaal" ved Gustav Thaulow løs på at "det saakaldte Riksmaalsvern" hadde begynt å utgi "en saakaldt riksmaalsordbok" i 1917- istedenfor 1907-rettskrivning. Vendinger som "ødelegge sproget" har gått igjen. Norsk språkråds aksjon på 1990-tallet for å norvagisere og fornorske skrivemåten av fremmedord møtte motstand allerede innenfor rådet og fikk utad merke den utakk og spott som Knudsen sier er målbøterens visse lønn.

Hvis vi kontrafaktisk skulle tenke oss en tilsvarende revolusjon i dag, burde den gå ut på å revurdere balansen, som for folk flest er en ubalanse, mellom etymologi og uttale som grunnlag for skriftspråksnormen, og ha som utgangspunkt hvilke detaljer som særlig burde endres for å gjøre det lettere for elever, innvandrere og alle andre å skrive riktig norsk. Det kunne bli en lang liste: Skulle en tillate "jeg å du" (slutt på *å/og*-feil?), "innsekt" (av *in-/inn*-ord skrives andre med trykk på første stavelse *inn*-), "att"

og "skall" (av *skulle*) som i svensk (i enkelte fraser til og med *ska*)? Og kunne en få til en noenlunde forståelig og gjennomførbar fordeling av *s* i sammensatte ord (utan å måtte bruke ordliste)? I "bokmålsbibelen" *Tanums rettskrivningsordbok* er det lett å finne rekker av sammensetninger med samme forledd der *s* foran etterleddet dels *skal* stå, dels *kan* stå, og dels *verken skal eller kan* stå, uten at årsaken er innlysende for folk flest; "filologene er jo en forsvinnende del av landets befolkning", som Riksmålsvernet skrev i 1936 (s. 9).

Noen har forsøkt. I 1912 tok Riksmålsforbundet initiativ til å få utredet utviklingen av riksmålets skriftform "i norsk retning". Utredningen kom i 1913. Den ble trykt, men var for radikal, bl.a.i behandlingen av diftongene, til å bli vedtatt som Riksmålsforbundets offisielle syn (Haugen 1969: 58–67). Men den hadde støtte av Fridtjof Nansen, som la mye arbeid i å skape konsekvens i sin egen avvikende rettskrivning, bl.a. i behandlingen av kort vokal og stum konsonant, med former som *sisst, sannt, kammerat, kunn, vell, unnervannsbaatene, kolblodig, gjort istann, lann, Nationenes forbunn, Hjalmar Johansen. Noen sprette minner*.

Vår andre store polarhelt, Roald Amundsen, brøt enda mer av lenker, bånd og tvang i sin høyst personlige rettskrivning (Wisting 2011: 196):

> Kl 2 sto vi på tåppen av den annen barriere. Her spennte vi så hunden fra, lot sleene stå å bega åss jemm. De jikk hærli på ett par reservesleer vi hadde tatt me. Enver a åss ær fårrnøidd me resultat [sic]. Vi hadde ikke ventett at de skulle ha gått så glatt. Vår ferd ær bejynt. Krones me hell må den, dertill jelpe åss Allmæktie. (Dagbok 23.8.1911)

Her fins det enkelte 1917- og 1938-former. Den som lever, får se hvor mye av resten som er utopi. Lest høyt er alt sammen dannet talemål.

Moltke Moes minneord i *Tidssignaler* (nr. 15 1895, s. 227), der han sammenlikner Knudsen med et kompass, "evig og altid pegende mod nord", og sier at det vesentlige ved kompasset er retningen, ikke misvisningen, treffer bedre sett fra vår tid der vi vet hva som ble stående. I likhet med andre ikke-bibelske profeter tok Knudsen feil på en del punkter. Men retningen er den samme. Den språklige løsrivelsen fra dansk er for lengst gjennomført; nå dreier det seg om domenetap og avgrensning mot engelsk. Selv om det ikke er sikkert at Knudsen ville vært fornøyd med bokmålet anno 2011, snarere tvert imot, er hans linje i normeringen ført videre til nå, sagt med ett ord: *målbøting*.

Det skrives stadig om emner der Knud Knudsen har en plass. Hans barn og barnebarn, for å snu Einar Lundebys metafor på s. 156, er friske og aktive. Han er omtalt i norske og nordiske leksika, også nyere. Han har mengder av treff på Internett, bl.a. elevblogger av vekslende seriøsitet; i enkelte vender han tilbake og skriver i første person. Hans minne uti Norden er ikke en saga blott.

Litteratur

Der ikke annet er nevnt om Knud Knudsens skrifter, er de gitt ut av ham selv og trykt i Kristiania.

Bull, Francis. 1937. *Norges litteratur fra februarrevolutionen til verdenskrigen*. Bind 4 i Francis Bull, Fredrik Paasche og A.H. Winsnes: *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Aschehoug.

Den nye rettskrivning. Regler og ordlister utarbeidet ved den departementale rettskrivningskomite. I riksmål (1918). Kristiania: Det mallingske bogtrykkeri.

Gundersen, Dag. 1967. *Fra Wergeland til Vogt-komiteen – et utvalg av hovedtrekk og detaljer fra norsk språknormering*. Oslo: Universitetsforlaget.

–. 1987. "Om valgfrihet i norsk rettskrivning". Einar Lundeby og fl., (red.): *Fornying og tradisjon. Språkvern og språkrøkt 1972–1988*, 27–38. Oslo: Norsk språkråd/Cappelen.

–. 1997. "Skriv lånordene på norsk!" *Purisme på norsk?*. Norsk språkråds skrifter nr. 4 (s. 61–67). Oslo: Norsk språkråd.

–. 2001. "Ibsens danske stykke". Pia Jarvad og fl. (red.), *E H Sproglige åbninger. Festskrift til Erik Hansen*, 320–27. København: Hans Reitzels forlag.

–. 2006. "Riksmål". Dag Gundersen og Snorre Evensberget (red.): *Bevingede ord*. 4. utg., 423. Oslo: Kunnskapsforlaget.

–. 2008. "Norsk i 80". Kristinn Jóhannesson og fl. (red.), *Nog ordat? Festskrift till Sven-Göran Malmgren den 25 april 2008*, 122–29. Göteborg: Göteborgs universitet.

Hansen, Mauritz C. 1837. *Norsk Grammatik. Femte omarbeidede Oplag*. Kristiania: R. Hviids Enkes Officin og paa hendes Forlag.

Haugen, Einar. 1969. *Rikspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre.* Oversatt av Dag Gundersen. Oslo: Universitetsforlaget.
Hoel, Oddmund Løkensgard. 1996. *Nasjonalisme i norsk målstrid 1848–1865*. KULTs skriftserie nr. 51. Oslo: Noregs forskingsråd.
Johnsen, Egil Børre. 2006. *Unorsk og norsk. Knud Knudsen. En beretning om bokmålets far*. Tvedestrand: Bokbyen forlag.
Kagge, Erling (red.). 2011. *Fridtjof Nansen Eventyrlyst.* Oslo: Kagge forlag.
Knudsen, Knud. 1856/2002. *Haandbog i dansk-norsk Sproglære*. Kristiania: J. Chr. Abelsted / Oslo: Det Norske Samlaget. (2002: Innledning ved Finn-Erik Vinje, IX–XXXVI.)
–. 1860. *Ogsaa et Forslag til Lettelse af Arbejdet i vore Skoler*.
–. 1862. *Er Norsk det Samme som Dansk?* Indbydelsesskrift til den offentlige Examen ved Kristiania Kathedralskole 1862. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri.
–. 1867. *Det norske målstræv.*
–. 1876. *Den landsgyldige norske uttale.*
–. 1881. *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning*. Kristiania: Alb. Cammermeyer.
–, Knud. 1886. *Hvem skal vinne? eller De historiske, dansknorske målstræveres standpunkt.*
–. 1887. *Kortfattet redegjørelse for det dansk-norske målstræv*.
–. 1894. *Norsk målvækst, fra 1852 å regne*.
Knudsen, Trygve. 1923. *P. A. Munch og samtidens norske sprogstrev*. Kristiania: Gyldendalske bokhandel.
Lundeby, Einar. 1995. "Knud Knudsen – riksmålets fader, bokmålets bestefar". *Språknytt*, 4.
–. 2002. *Bymålslaget og Maal og Minne. Et 100-års jubileum*. Oslo: Bymålslaget.
Løkke, Jakob. 1855. *Modersmaalets Formlære i udførlig Fremstilling*. Kristiania: Johan Dahl.
–. 1870. *Beretning om Det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 25.–30. juli 1869*. Kristiania: P.T. Mallings Forlagsboghandel.
Molbech, Chr. 1833, 2. utg. 1859). *Dansk Ordbog.* Kbh.: Den Gyldendalske Boghandlings Forlag.
Riksmålsvernet (utg.). 1936. *Rettskrivningen*. Oslo: Aschehoug.

Sandøy, Helge. 2000. *Lånte fjører eller bunad? Om importord i norsk.* Oslo: Landslaget for norskundervisning LNU / Cappelen Akademisk Forlag.
–. 2004. "Norsk skrivemåte av importord – norvagisering". Språkrådets hjemmeside.
Seip, Didrik Arup. 1936. "Knudsen, Knud". *Norsk biografisk leksikon.* Oslo: Aschehoug.
Torp, Arne. 2005. "The Nordic languages in the 19th century. Phonology and orthography". Bandle, Oskar (main editor) et al. (red.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Volume 2, 161–78. Berlin. New York: Walter de Gruyter.
Torp, Arne & Vikør, Lars S. 1993. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
Venås, Kjell. 1997. "Purisme – historisk oversyn". I *Purisme på norsk?*. Norsk språkråds skrifter nr. 4, 9–16. Oslo: Norsk språkråd.
–. 1996. *Då tida var fullkomen. Ivar Aasen.* Oslo: Novus.
Vinje, Aasmund O. 1884. *A.O. Vinjes Skrifter i Utval. 2dre Bandet.* Kristiania: Det norske Samlags Forlag.
Vinje, Finn-Erik. 1978. *Et språk i utvikling*. Oslo: Aschehoug.
–. 2002. "Innledning". I Knudsen 1856/2002.
Wallem, Fredrik B. 1916. *Det norske Studentersamfund gjennem hundrede aar*. I–II. Kristiania: Aschehoug.
Wisting, Alexander. 2011. *Roald Amundsen. Det største eventyret. En biografi.* Oslo: Kagge Forlag.
Aasen, Ivar. 1965. *Norsk Grammatik*. Etter fyrsteutgåva frå 1864. Oslo: Universitetsforlaget.

Dag Gundersen
Midtveien 6
0583 Oslo